

УДК 911.3:061.2

**ВІДОБРАЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ЛАНДШАФТІВ В ЕКОМЕРЕЖІ
ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Фед'ко С.Ф.

В статті проводиться аналіз ландшафтної структури території Чернігівської області, розглядається питання репрезентативності ландшафтів в складі екомережі даної області та пропонується введення додаткового біоцентру для розширення ландшафтного різноманіття в складі екомережі даної території. Ключові слова: екомережа, ландшафтне різноманіття; моренно-воднольдовикові, лесові, давньоалювіальні ландшафти; репрезентативність.

ВСТУП

При формуванні природних ядер (біоцентрів) екомережі основне завдання полягає у виявленні територій із найбагатшим та краще збереженим ландшафтним та біотичним різноманіттям. Це природні ландшафтні утворення, що уникли дії трансформуючих чинників різного генезису і перебувають у відносно незміненому стані, переважно на непридатних для використання територіях, або на площах, які екстенсивно використовуються, чим і зумовлене їх “острівне” розміщення на тлі змінених ландшафтів [2, 4].

Основним завданням даної статті є аналіз ландшафтної структури території Чернігівської області та ключових ділянок (біоцентрів) для вирішення питання – чи достатньо представлене різноманіття ландшафтів у складі екомережі.

1. МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальна площа лісів у межах Чернігівської області становить 655 тис. га (20,5%). Рослинний світ нараховує більше 1000 видів судинних рослин (18,5% від загальноукраїнського), тваринний світ – більше 40%. Природно-заповідний фонд на 2005 рік становив 649 об'єктів загальною площею 218470 га [7]. В Чернігівській області ядрами екомережі виступають території, які характеризуються значним заболоченням, лісистістю та зниженою родючістю ґрунтів, що привело до часткового їх використання у народному господарстві. Ці території мало заселені, а кількість осіб в населених пунктах не перевищує 1500-2000 [7]. Тому ці поселення не являються перешкодою для міграції біоти в біоцентрах.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ АНАЛІЗ

Як показав аналіз ландшафтної структури території Чернігівської області, в її межах сформувалось 13 видів ландшафтів (рис.1), які відрізняються за ландшафтним та біотичним різноманіттям [1, 5, 6].

Зональні ландшафти за генезисом поділяються на 3 основні групи (табл.1) моренно-водно-льдовикові, лесові, давньоалювіальні та аллювіальні рівнини, що обумовило формування таких груп морфоструктур ландшафтів.

ВІДОБРАЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ЛАНДШАФТІВ В ЕКОМЕРЕЖІ...

Для групи моренно-льдовикових ландшафтів характерними являються такі субдомінантні урочища: моренні гряди, пішані горби та котловини зандрових рівнин, болотні котловини евтрофних, мезотрофних та мезоевтрофних боліт, заболочені та лучно-болотні долини малих річок, давні прохідні долини [6]. Дані група ландшафтів знаходиться в межах Чернігівського Полісся (на північ від Десни) та центральної частини Новгород-Сіверського Полісся (див. рис. 1 та табл..1).

Характерною рисою даної групи є наявність карстових форм рельєфу (карстові воронки, кари, мікрозападини), денудаційних останців осадово-крейдяних порід та лесових "островів", які поширені в межах Новгород-Сіверського Полісся [6], що формує специфічні невластиві для зони природні комплекси і значно збільшує ландшафтне і біотичне різноманіття.

Рис. 1. Картосхема ландшафтної структури території Чернігівської області [1].

ФЕДЬКО С.Ф.

Таблиця 1

Легенда до картосхеми ландшафтної структури [1, 6].

Види ландшафтів	
<i>Моренно-воднольодовикові рівнини</i>	
1	Низовини, плоскі, з дерново-підзолистими, дерновими глеєвими, лучними піщаними і супіщаними торф'яно-болотяними ґрунтами, під пологогравніми луками та болотами, з острівними борами та суборами.
2	Низовини, горбисто-насмові, з дерново-середньо- та слабопідзолистими супіщаними ґрунтами, під суборами.
3	Низовини, горбисті, з останцями корінних крейдяних порід, з дерново-середньопідзолистими піщано-супіщаними ґрунтами, під суборами і судібровами.
4	Слабохвилясті піщані тераси, з дерново-підзолистими ґрунтами під сосновими і сосново-дубовими лісами, з низинними болотами.
5	Алювіально-зандрові низовини, хвилясті, з карстовими западинами, з дерново-слабо- і середньопідзолистими піщаними ґрунтами, переважно під борами і суборами.
<i>Лесові рівнини</i>	
6	Лесові низовини, розчленовані, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, дубово-сосновими сутрудками та дубовими дібривами.
7	Лесові низовини, полого-хвилясті, з чорноземами типовими середньо гумусними, острівними дубовими та грабово-дубовими дібривами.
8	Лесові височини, сильнорозделовані ярами і балками, врізаними до крейдяних відкладів, із сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, липово-дубовими та дубовими лісами.
<i>Давньоалювіальні рівнини</i>	
9	Піщані тераси, плоско-хвилясті та горбисті, з дерново-слабо- і середньопідзолистими піщаними ґрунтами, під острівними борами і суборами, з низинними болотами.
10	Алювіально-зандрові низовини, хвилясті, з дерново-слабопідзолистими піщаними ґрунтами, під суборами.
11	Давні долини і слабодреновані низовини з чорноземами типовими в поєданні з лучно-чорноземними солонцюватими ґрунтами і солончаками, різnotравно-злаковими галофітними луками.
<i>Алювіальні рівнини</i>	
12	Піщані і суглинкові із заплавними дерновими ґрунтами під вербняками і злаково-різnotравними луками.
13	Плоскі з лучно-болотними ґрунтами не низових торфняках з черновільховими лісами, лучно-болотною рослинністю, меліоровані.

Крім того, в межах Новгород-Сіверського Полісся є група ландшафтів лесових рівнин, яка представлена Придеснянською ерозійно-денудаційною височиною, де

ВІДОБРАЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ЛАНДШАФТІВ В ЕКОМЕРЕЖІ...

субдомінантними урочищами виступають карстові форми рельєфу (карстові воронки та кари), денудаційні останці лесових “островів” та ерозійні форми (яри та балки, врізані до корінних крейдяних порід) [5,6].

В лісостеповій зоні ландшафти лесових рівнин займають північну область Полтавської рівнини. Субдомінантними урочищами тут виступають еrozійні форми рельєфу (яри та балки), блюдця та западини (див.рис. 1).

Група давньоалювіальних рівнин представлена в межах Чернігівського Полісся (межиріччя Десна-Дніпро), де субдомінантними урочищами виступають денудаційні останці лесових островів, блюдця та западини, давні прохідні долини; та в лісостеповій зоні (в північній області Дніпровської терасової рівнини), субдомінантні урочища – суфозійні западини, давні озерні западини, давні прохідні долини (див.рис.1).

Як бачимо, всі три групи характеризуються багатим ландшафтним різноманіттям, що в свою чергу призвело до формування на території області великого різноманіття едафічно-гідрологічних типів місцевостань. Дані типи обумовили розвиток різних видів біотичного різноманіття: болотних, лучних, чагарниковых, степових та лісових [1,5,6].

Відмінності в морфологічній будові мають також фонові урочища представлених груп ландшафтів. Так, в межах моренно-водно-льодовикових рівнин фоновими урочищами виступають плоскі (межиріччя Снов-Замглай), пологохвилясті (межиріччя Снов-Смяч) та горбисто-хвилясті (Новгород-Сіверське Полісся) вододільні поверхні, які різко відрізняються за своїм субстратом – моренами і супісками, а на північному сході в межах Новгород-Сіверського Полісся - карстовими породами (крейда) (див.рис.1).

Фонові урочища лесових рівнин представлені плоскими та хвилястими вододільними поверхнями в межиріччі Убідь-Снов-Десна; хвилястими і пологохвилястими в межах Придеснянської водно-ерозійної височини та північної області Полтавської рівнини. Ґрунтоутворюючі породи даної групи характеризуються однотипністю і представлені лесовими породами [1, 6].

В третій групі ландшафтів виділяються такі фонові урочища: плоскі, пологохвилясті та хвилясті вододільні поверхні. Ґрунтоутворюючі породи – піщані, піщано-суглинкові та лесові [1,5,6] (див.рис.1).

Інтрацональні ландшафти алювіальних рівнин входять до складу екомережі у вигляді сполучних територій та інтерактивних елементів (див.рис.1, рис.2).

В 2005 році Відділом екології та природних ресурсів Чернігівської області було розроблено проект екомережі даної території [8]. За даним проектом, екомережа складається з 5 біоцентрів (ключових територій), 5 біокоридорів (сполучних територій), 1 відновлювальної території та буферних зон (див. рис. 2 та табл.). В таблиці 2 подано основні характеристики біоцентрів, як визначальних об'єктів екомережі, за такими показниками, як біотичне та ландшафтне різноманіття; кількістю територій та об'єктів природно-заповідного фонду, середовищевироблючими функціями [3, 4].

Як видно з таблиці, карстові форми рельєфу, які, як зазначалося вище є специфічними для даної території, представлені лише в межах Мезинського

ФЕДЬКО С.Ф.

біоцентру, в ландшафтах лесових рівнин, хоча карстові форми також займають обширні території в межах ландшафтів моренно-воднольодовикових рівнин Новгород-Сіверського Полісся, тож ми пропонуємо ввести Верхньодеснянську ключову територію (межиріччя Десна-Сміч-Вора), в якій ландшафтне різноманіття представлене ландшафтами лесових рівнин, де фоновими урочищами виступають хвилясті і пологохвилясті вододільні поверхні, а субдомінантними – карстові форми (кари та карстові воронки), денудаційні останці лесових островів та ерозійні форми рельєфу (яри та балки, врізані до корінних крейдяних порід) [5,6]; а також ландшафтами моренно-воднольодовикових рівнин, де фонові урочища – горбисті та хвилясті вододільні поверхні, а субдомінантні – карстові форми (денудаційні останці крейдяних порід та карстові западини). Біотичне різноманіття представлене поліськими трав'яними (осоковими, осоково-гіпновими) та лісовими чорно вільховими евтрофними болотами; в лісовах ценозах – дубово-соснові та широколистяно-сосновими лісами, а також березовими масивами на їх місці. Тераси Десни зайняті під вербняками та вільшаниками в сукупності з різнотравно-злаковими луками. Природно-заповідний фонд складають такі об'єкти: 5 гідрологічних заказників, які відносяться до відносно великих та великих (площа біля 1000 га); 2 лісових заказники (площею біля 400 га), пам'ятка природи загальнодержавного значення – “озеро Вадень” в заплаві Десни, де зростають реліктові види рослин та геологічна пам'ятка природи – урочище “Погон” – висока крейдяна гора з лучно-степовим угрупуванням та рядом кальціофільних видів над річкою Десною [7].

Лісові заказники виконують ґрунтозахисну, водорегулюючу та протиерозійну функцію, оскільки зростають на схилах ярів та балок крутизною до 30°, гідрологічні відіграють важливу роль у регулюванні водного режиму і рівня ґрунтових вод прилеглих територій (табл. 1).

В межах Верхньодеснянського біоцентру зустрічається біля 30 видів рослин, занесених до “Червоної” та “Зеленої” книг України. Хотілося б відмітити, що в межах даного біоцентру знаходяться осоково-гіпнові та очеретяно-гіпнові угрупування, які рідко зустрічаються на території України та недостатньо представлені в межах її природно-заповідного фонду [6,7].

Запропонована ключова територія через Дніпровсько-Сновсько-Сіверський біокоридор з'єднується Сновською та Мезинською ключовими територіями (див. рис. 2). Навколо Верхньодеснянського біоцентру доцільно встановити буферну зону шириною 1-2 км. Природно-заповідний фонд даного біоцентру представлений середніми, відносно великими та великими ділянками, що значно підвищують стійкість еталонних систем до антропогенного тиску. Тож ми вважаємо доцільним введення даної ключової території в екомережу Чернігівської області.

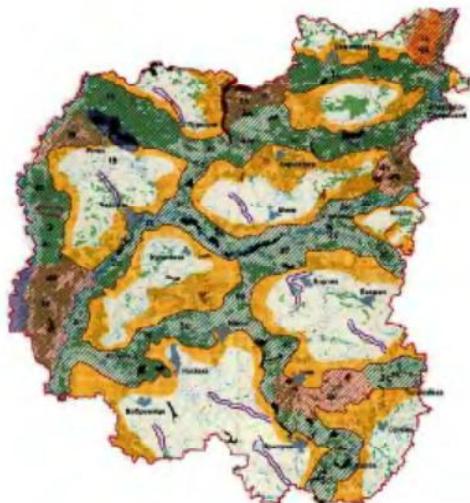

Рис. 2. Картосхема регіональної екомережі території Чернігівської області [8, автор].
Таблиця 2

Структурні елементи екомережі [8, автор].

№	Структурні елементи екомережі	Власна назва елементу	Площа, га
Ключові території			
1К	Ключова територія національного значення	Сновська	40249
2К	Ключова територія національного значення	Дніпровська	30441
3К	Ключова територія національного значення	Ічнянська	64265
4К	Ключова територія національного значення	Мезинська	33950
5К	Ключова територія місцевого значення	Міжрічинська	87672
6К	Ключова територія місцевого значення	Верхньодеснянська	32000
Сполучні території			
1С	Сполучна територія регіонального значення	Дніпровсько-Сновсько-Сіверська	225160
2С	Сполучна територія регіонального значення	Деснянська	278781
3С	Сполучна територія регіонального значення	Остерсько-Ічнянсько-Роменська	84218
4С	Сполучна територія Пан-Європейського значення	Дніпровська	73127
5С	Сполучна територія Пан-Європейського значення	Сновсько-Удайська	257693
Відновлювальні території			
1В	Відновлювал. територія національного значення	Замглай	19633
Буферні зони			
Інтерактивні елементи			

Таблиця 3

Аналіз ключових територій скомережі Чернігівської області за їх основними функціями.

<i>№</i>	<i>Ключові ділянки</i>	<i>Біотичне різноманіття</i>	<i>Ландшафтне різноманіття</i>	<i>Природно-заповідний фонд</i>	<i>Середовище-формуюча та культурна функція</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
<i>1</i>	<i>Сновська</i>	<i>Соснові ліси; вербняки та вільшаники, луки різномішно-злакові в заплавах Снову та його приток; болота поліські лісові етюрофні. Лісоутворюючі породи – сосна звичайна, береза бородавчаста, осика, вільха клейка.</i>	<i>Моренно-воднольодовикова рівнина; фопові урочища: слабко хвильсті вододільні поверхні; субдомінантні горби, запади, тераси р. Снов.</i>	<i>Карликів* – 17, малі 4, середні – 5, відносно великі – 1, всього – 27.</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна, оздоровча, рекреаційна.</i>
<i>2</i>	<i>Дніпровська</i>	<i>Дубово-соснові та широколистяно-соснові ліси; болота поліські трав'яні (осоково-злакові та лучно-болотні). Лісоутворюючі породи - сосна звичайна, береза бородавчаста, вільха клейка, дуб звичайний.</i>	<i>Моренно-воднольодовикова рівнина; фонові урочища: плоскі та хвильсті вододільні поверхні; субдомінантні: денудаційні останці лесових острівів, древня долина "Замглай".</i>	<i>Карликів – 7, малі – 0, середні – 6, відносно великі 5, всього – 18.</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна, рекреаційна.</i>
<i>3</i>	<i>Ічнянська</i>	<i>Дубові, дубово-соснові та широколистяно-соснові ліси; вербняки та вільшаники, луки різномішно-злакові в заплаві р. Удай та її приток. Лісоутворюючі породи - сосна звичайна, береза бородавчаста, вільха клейка, дуб звичайний, липа серцеплісна, осика, ясен, граб, клен.</i>	<i>Лесові рівнини; фонові урочища: полого хвильсті та плоскі вододільні поверхні, субдомінантні: давньоозерні акумулятивні рівнини, суфозійні западини, блюда, ерозійні форми рельєфу (яри та балки).</i>	<i>Карликів 2, малі – 1, середні – 2, відносно великі – 3, всього 11.</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна, оздоровча, рекреаційна</i>
<i>4</i>	<i>Мезинська</i>	<i>Дубово-соснові та широколистяно-соснові ліси;</i>	<i>Лесові рівнини; фонові урочища: полого хвильсті</i>	<i>Карликів 0, малі – 1,</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна,</i>

ВІДОБРАЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ЛАНДШАФТІВ В ЕКОМЕРЕЖІ ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

		<i>вербняки та вільшаники, луки різномітно-злакові в заплаві р. Десни та її приток.</i> <i>Лісоутворюючі породи - сосна звичайна, береза бородавчаста, вільха клейка, дуб звичайний, липа серцеплата, осика.</i>	<i>вододільні поверхні; субдомінантні: денудаційні останици лесових островів, карстові форми рельєфу (воронки), еrozійні форми (яри та балки).</i>	<i>середні – 4, відносно великі – 4, всього – 9.</i>	<i>рекреаційна.</i>
5	Міжріченська	<i>Дубово-соснове та широколистяно-соснові ліси; комплекс евтрофічних чагарниково-осокових боліт та спрямежніх лук.</i> <i>Лісоутворюючі породи - сосна звичайна, береза бородавчаста, вільха клейка, дуб звичайний.</i>	<i>Давньоаллювіальна рівнина, фонові урочища: <i>плоскі та хвилясті вододільні поверхні;</i> субдомінантні: <i>еволові форми рельєфу (дюни, піски, що розвиваються), надзаплавні тераси Дніпра та Десни.</i></i>	<i>Карликові – 6, малі – 2, середні – 0, відносно великі – 2, великі - 1 всього – 11.</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна, рекреаційна</i>
6	Верхньо-деснянська	<i>Поліські траєні (осокові та осоково-гіпнові) та лісові чорно вільхові евтрофні болота; лісові ценози – дубово-соснові та широколистяно-соснові ліси, березові масиви на їх місці; вербняки та вільшаниники в суккупності з різномітно злаковими луками на террасах Десни.</i>	<i>Лесова рівнина; фонові урочища: <i>хвилясті і пологогхвильсті вододільні поверхні;</i> субдомінантні: <i>карстові форми (кари та воронки), денудаційні останици лесових островів та ерозійні форми рельєфу (яри та балки).</i></i>	<i>Мали – 2, середні – 2, відносно великі – 3, великі - 2 всього – 9.</i>	<i>Гідрологічна, грунтозахисна, рекреаційна.</i>

* - Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для створення оптимальної структури екомережі області необхідно ключовими територіями охопити всі групи ландшафтів, а в них – основні зональні типи, тому вважаємо за необхідне:

1. ввсти Верхньодеснянську ключову територію;
2. провести детальне ландшафтне картографування ключових територій та повністю розкрити всі функції кожної території;
3. провести повну інвентаризацію природно-заповідного фонду в межах ключових територій і встановити їх відповідність до вимог “Всеверопейської стратегії збереження біотичного та ландшафтного різноманіття”,
4. уточнити межі сполучних територій та буферних зон;

Ці розробки дозволять створити оптимальну структуру екомережі території Чернігівської області.

Список літератури

1. Атлас Чернігівської області / Под ред. Мариніна А.М. – Москва, 1991. – 47с.
2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. – К.: Міжвідомча координаційна комісія з питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, 1998. – 52 с.
3. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
4. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : Монографія. У 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – Т.2. – С.63-76.
5. Ландшафти (Серія “Природа української ССР”). – Київ: Наукова думка, 1986. – С.30-68.
6. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. 3-те видання. Київ: «Знання», 2006. – 511 с.
7. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під ред. Ю.О.Карпенка – Чернігів, 2002, 240с.
8. Програма формування національної екологічної мережі в Чернігівській області на 2005-2015 роки. – Чернігів: Держуправління екології та природних ресурсів в Чернігівській області. – 2005. – 10с.

Фед'ко С.Ф. Отображение репрезентативности ландшафтов в экосети территории Черниговской области.

В статье проводится анализ ландшафтной структуры территории Черниговской области, рассматривается вопрос репрезентативности ландшафтов в составе экосети данной территории и предлагается введение дополнительного биоцентра для расширения ландшафтного разнообразия в составе экосети данной территории.

Ключевые слова: экосеть, ландшафтное разнообразие; морено-водноледниковые, лессовые, древнеаллювиальные равнины; репрезентативность.

Фед'ко С.Ф. Відображення репрезентативності ландшафтів в екомережі території Чернігівської області.

In the article the analysis of Chernigov area landscape structure is spent, the question of representative landscapes in structure econet of territory is discussed and the introduction of the additional biocentre for expansion of a landscape variety in econet structure of this territory is offered.

Key words: econet, landscape variety; maraine-outwash, loess, alluvial flats; the representative.